

Наталія Юріївна ЦВІРКУН,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

ЩОДО РОЛІ НАСТУПНОСТІ В РЕФОРМУВАННІ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Розглянуто питання наступності в кримінальному праві як спосіб удосконалення кримінального законодавства, що потребує обов'язкового дотримання загальних положень. Існуючі у вітчизняному кримінальному праві тенденції щодо імплементації норм міжнародного права, а також окремих положень кримінального права країн, які здійснюють ефективну протидію окремим видам злочинів (зокрема, господарським і корупційним), є позитивними й такими, що заслуговують на підтримку, але при цьому, на жаль, якість законопроектів, за допомогою яких здійснюються такі зміни, у переважній більшості випадків є вкрай низькою.

Ключові слова: наступність, реформування, кримінальне законодавство, доктрина кримінального права.

Постановка проблеми. На сьогодні законодавство, в тому числі й кримінальне, перебуває під впливом реформування. Загальновідомо, що неможливо якісно створити щось нове, не дослідивши досвід минулого, не зробивши роботу над помилками. От і кримінальне право України, будучи самостійною галуззю права, протягом багатьох років розвивалось як єдина, цілісна, переважно несуперечлива система правових норм, які визначали коло суспільно небезпечних діянь, що визнавались злочинами, а також встановлювали міри покарань, які застосовуються до осіб, що їх вчинили.

Важливість дослідження питань наступності в кримінальному праві полягає в тому, що системний аналіз і вивчення градації історії кримінального права України сприяють поглибленню уявлення про розвиток кримінально-правових відносин у цілому в нашій державі. Періоди розвитку українського кримінального права є науково важливими, при цьому вони мають ураховувати типи й форми держави та права в різні історичні часи, особливості кримінально-правових джерел і правових інститутів, а також інші соціально-політичні чинники [1, с. 234].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання наступності у кримінальному праві на сьогодні є достатньо розробленим, проте існує досить невелика кількість наукових робіт стосовно цієї тематики, а в роботах вітчизняних учених простежуються навіть заклики до вивчення та глибокого аналізу проблематики наступності в кримінальному праві, зокрема у М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, Д. О. Балобанової, С. Я. Лихової, Л. Г. Матвеєвої, О.В. Харитонової тощо.

Метою статті є дослідження проблематики наступності в кримінальному праві, усвідомлення значення та впливу наступності на його розвиток із використанням при цьому досвіду, набутого протягом існування СРСР, зарубіжного досвіду, а також з аналізом помилок, що неминуче трапляються на шляху вдосконалення законодавства.

Виклад основного матеріалу. Розвиток демократичного суспільства в Україні, гуманізаційні процеси у сфері кримінальної відповідальності, які зараз відбуваються у нашому суспільстві, та прагнення політичної еліти до інтеграції в Європейську спільноту обумовлюють необхідність створення й ухвалення нового для національного права законодавства, що буде адекватно передбачати відповідальність за вчинення злочинів і кримінальних проступків [2, с.114]. Вважається, що реформування кримінального законодавства та розробка нової доктрини кримінального законодавства, яка б максимально відповідала стандартам демократичної, соціальної та правової держави, є основним завданням української кримінально-правової науки [3, с. 539].

Так, із моменту ухвалення КК України кримінальне право України зазнало суттєвих змін, які інколи суттєво суперечать окремим принциповим положенням, виробленим протягом минулого сторіччя відповідною вітчизняною наукою. Цілком природно, що ці новели викликають категоричні заперечення з боку багатьох науковців і практичних працівників, тим більш, що переважна більшість із них була запроваджена не на підставі наукових розробок учених, які досліджують кримінально-правові проблеми, а скоріше всупереч їм [4].

Слід зауважити, що значна кількість «революційних» новел у кримінальному праві України була пов'язана з процесом інтеграції нашої держави до Європейського співтовариства і бралась у зв'язку з міжнародно-правовими зобов'язаннями, інші ж є спробою імплементації норм та інститутів, які успішно працюють в окремих країнах Західної Європи.

Серед новел у галузі кримінального права, які вже стали частиною національного права, але при цьому досить важко сприймаються науковою громадою, можна назвати такі: 1) включення до кола джерел кримінального права судового прецеденту; 2) заміна в кримінальному процесуальному законодавстві поняття «злочин» на поняття «кримінальне правопорушення» з одночасним визначенням особливостей кримінального провадження щодо осіб, які вчинили кримінальні проступки; 3) порядок призначення окремих видів штрафу та можливість його заміни у разі несплати позбавленням волі; 4) запровадження поняття «корупційні правопорушення» з одночасним посиленням кримінальної відповідальності

за їх учинення у спосіб, який застосовується лише до цієї категорії злочинів; 5) призначення кримінального покарання на підставі угод; 6) застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб.

Вбачається доцільним розглянути питання стосовно сучасних тенденцій щодо джерел кримінального права як основи його реформування та розвитку. Ратифікація Законом України від 17 липня 1997 р. Конвенції Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод, протоколів до цієї Конвенції [5], а також ухвалення 23 лютого 2006 р. Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суттєво змінили усталене наукове розуміння джерел вітчизняного права. Так, відповідно до статті 17 згаданого вище закону суди застосовують під час розгляду справ практику Європейського суду з прав людини як джерело права. Фактично це означало, що Україна, приєднавшись до європейської спільноти, визнала судовий прецедент джерелом національного права, серед іншого і кримінального. Зазначимо, що часткове впровадження судового прецеденту в право країн, що належать до континентальної правової сім'ї як і розширення кола відносин, які регулюються нормативно-правовими актами в країнах англосаксонської правової сім'ї, є загальною тенденцією сучасного розвитку права. Тому цілком прийнятним є використання рішень Європейського суду з прав людини як джерела права, яке вже багато років здійснюється країнами – членами Ради Європи, які підписали цю Конвенцію.

У цілому слід зазначити, що існуючі у вітчизняному кримінальному праві тенденції щодо імплементації норм міжнародного права, а також окремих положень кримінального права країн, які здійснюють ефективну протидію окремим видам злочинів (зокрема, господарським і корупційним), є позитивними й такими, що заслуговують на підтримку. Але при цьому, на жаль, якість законопроектів, за допомогою яких здійснюються такі зміни, у переважній більшості випадків є вкрай низькою. Аналіз показує, що під час їх підготовки досить часто ігноруються правила законодавчої техніки, системність кримінального законодавства, фактично руйнуються основоположні засади та принципи, не лише вироблені вітчизняною наукою кримінального права, а й визнані в усьому цивілізованому світі. Так, наприклад, установлюючи обов'язкову заміну несплаченого штрафу на суму понад 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян позбавленням волі, законодавець не взяв до уваги принцип реальності виконання призначеного судом покарання.

Якщо врахувати проблему кримінального проступку, то це питання має глибокі історичні коріння. Так, наприклад, відповідно до Уложення про покарання кримінальні та виправні Російської Імперії від 15.08.1845 р. кримінально карані діяння поділялися на злочини та кримінальні проступки, до яких належали протиправні зазіхання на власність, особисту безпеку, честь і гідність особи тощо [6, с. 93].

Передумовами реформування законодавства України, що встановлює кримінальну відповідальність, є декілька чинників, що тісно пов'язані між собою. Однією з головних передумов реформування законодавства про

кримінальну відповідальність є історико-політична. Так, на думку О. О. Кашкарова, протягом існування незалежної України як кримінально-правова, так і адміністративно-деліктна доктрини незалежної України залишилися майже незмінними, не позбавившись атавізмів радянського права, пріоритетом якого був захист виключно інтересів держави, що є недопустимим у демократичній державі [7, с. 73]. На думку вченого, переважна більшість норм, які містяться у національному адміністративно-деліктному законодавстві, за своїм походженням та за своєю природою є кримінально-правовими: по-перше, виникнення інституту адміністративної відповідальності у 20-ті роки XX століття було обумовлено ідеологічними міркуваннями радянських політологів та ідеологів, які намагались довести зверхність соціалістичної держави над капіталістичним суспільством шляхом зниження рівня злочинності, декриміналізуювши найбільш поширені суспільно небезпечні явища (дрібна крадіжка, дрібне хуліганства тощо) [8, с. 133–134; 9, с. 30]; по-друге, всі інститути Загальної частини КУпАП (за винятком адміністративно-деліктних стягнень) запозичено з кримінального права; по-третє, адміністративно-деліктне законодавство містить норми кримінально-правового характеру.

Наступний чинник, який визначає необхідність проведення реформи, це прагнення політиків і науковців до гуманізації кримінального законодавства та кримінальної системи відповідно. Гуманізація правової системи – це таке її перетворення, у підґрунтя якого поставлено людину з властивими їй особливостями, інтересами та потребами, які перебувають у динаміці, адже гуманізм у його загальнофілософському розумінні виражається у визнанні цінності людини як особи та її права на вільний розвиток, прояв своїх здібностей, у пошані й захисті гідності, прав і свобод особи. Гуманізм вважає благо людини критерієм оцінки всіх суспільних відносин [10, с. 162].

У Концепції реформування кримінальної юстиції України зазначається, що з метою реформування кримінального законодавства певну частину злочинів необхідно було трансформувати в кримінальні проступки, обмежити сферу застосування покарань, пов'язаних із позбавленням волі, замінивши їх, наприклад, штрафними санкціями. Ухвалення закону про кримінальні проступки буде дієвим заходом гуманізації кримінального законодавства. Це дозволить повною мірою застосовувати такий принцип кримінального права, як економія кримінальної репресії, що дасть змогу більш ефективно використовувати кримінальні покарання за вчинені злочини. Як справедливо зауважує П. Л. Фріс, майже 80 років кримінальне право застосовувалось настільки широко, що фактично деформувало реальну оцінку його можливостей і його ефективності [11, с. 190–194]. Крім того, існуюча нині система кримінальних покарань є недостатньо ефективною, що неодноразово доводилось у наукових роботах (наприклад, М. І. Хавронюком у роботі «Нові види покарання: чи треба їх передбачати у Кримінальному кодексі України?») [12, с. 406]. Тому реформування законодавства про кримінальну відповідальність дозволить переглянути наявну систему покарань, передбачену кримінальним законодавством, і на

підставі науково обґрунтованих висновків виробити нову концепцію кримінальних покарань. Створення нової системи кримінальних покарань шляхом введення нових видів покарання, у свою чергу, дозволить більш диференційовано підходити до вирішення такого складного питання, як індивідуалізація кримінального покарання.

Слід також зауважити, що динамічні соціальні та політичні перетворення, які відбулися в Україні протягом 2014 р., беззаперечно вплинули на існуючі тенденції розвитку кримінального законодавства та взагалі на всю кримінально-правову політику держави. Тому стають актуальними дослідження сучасних тенденцій розвитку кримінально-правової політики України та шляхів її вдосконалення на законодавчому рівні.

Отже, можна стверджувати, що норми закону про кримінальну відповідальність є головною формою вияву кримінально-правової політики. Однак неодноразові зміни та доповнення до КК України є прямим свідченням нестабільності кримінально-правової політики держави. Дослідження сучасних тенденцій у змінах до КК України дає змогу визначити відповідні недоліки та прорахунки суб'єктів її здійснення. Насамперед це стосується законодавчого рівня існування кримінально-правової політики.

Серед останніх змін, внесених до КК України, простежуються певні своєрідні тенденції, до яких належать такі:

1) сучасні зміни здебільшого стосуються норм про кримінально-правову охорону безпеки й інтересів держави, безпеки й інтересів працівників правоохоронних органів і суддів, а також кримінально-правової охорони службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг;

2) такі зміни не позбавлені внутрішніх суперечностей;

3) передумовами їх ухвалення зазвичай є політичні мотиви та інтереси;

4) якість зазначених змін та їх ефективність є невисокими, оскільки відповідні законопроекти створюються спонтанно для «точкового» вирішення окремих тактичних завдань і апіорі не можуть вплинути на стан протидії злочинності;

5) законопроекти щодо внесення змін до КК України не проходять належної наукової експертизи й не містять наукового обґрунтування необхідності та доцільності їх ухвалення [13, с. 59–63].

Таким чином, сучасні зміни до КК України є своєрідним свідченням, що законодавець прагне будь-яку значиму суспільно-правову чи суспільно-політичну проблему вирішувати насамперед через зміни до закону про кримінальну відповідальність, необґрунтовано перетворюючи його на універсальний інструмент «вирішення» вказаних проблем.

Водночас елементи суб'єктивізму під час використання законодавства про кримінальну відповідальність призводять до накопичення безсистемних різносторонніх змін і як наслідок – до порушення принципу стабільності кримінального законодавства. На думку В. М. Куца, протягом

2001–2014 років у чинний КК України було внесено понад 500 законодавчих змін, а за дев'ять місяців 2014 р. – понад 50 [14, с. 45–48]. Проте інколи вказані законодавчі акти ухвалювалися, перш за все, виключно для врегулювання існуючої на той момент суспільно-політичної ситуації. Отже, сама якість відповідних законопроектів та їх потенційна здатність врегулювати наявну суспільно-політичну ситуацію лише за рахунок кримінально-правового впливу видаються досить обмеженими. До того ж слід зазначити, що низка змін до КК України, які відбулися в 2013–2016 роках, призвела до системних перетворень закону про кримінальну відповідальність. Головним чином це стосується запровадження інституту застосування заходів кримінально-правового впливу до юридичних осіб, а також особливостей призначення та застосування покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Цілком очевидно, що такі зміни є не звичайним тактичним кроком законодавця, спрямованим на вирішення «одиничних» суспільно-політичних проблем, а навпаки – масштабним приведенням вітчизняного кримінального законодавства у відповідність до міжнародних вимог. Так, наприклад, необхідність запровадження інституту кримінально-правового впливу на юридичних осіб узв'язку з учиненням їх уповноваженими особами від імені таких юридичних осіб чи в інтересах таких юридичних осіб певних злочинів обумовлюється низкою міжнародно-правових актів, так само як і численні зміни до розділу XVII Особливої частини КК України, ухвалення яких також обумовлюється існуючими міжнародно-правовими актами та вимогами впливових міжнародних організацій.

Привертає до себе увагу й те, що, за словами В. І. Борисова, В. Я. Тація та В. І. Тютюгіна, виникнення цілої низки законопроектів було викликано не стільки нагальною потребою приведення законодавства про кримінальну відповідальність у відповідність до вимог динамічних умов життєдіяльності сучасного суспільства й держави, скільки бажанням відгукнутися та відреагувати на кожную більш-менш «гучну» подію чи справу шляхом створення нової норми КК. Складається враження, що переважну більшість тих складних життєвих ситуацій, що виникають узв'язку з нестабільною соціально-економічною обстановкою в країні, законодавець намагається вирішити найпростішим і водночас навряд чи найефективнішим шляхом – за допомогою заходів кримінально-правової репресії. Однак зовсім у недалекому минулому суспільство вже проходило цим шляхом, який, як відомо, цілковито довів свою неспроможність [15, с. 12–13].

Сучасна кримінально-правова політика України на законодавчому рівні характеризується певною нестабільністю, наявністю надмірної кількості змін, які не завжди є виправданими та доцільними; пріоритетністю захисту інтересів і безпеки держави, а також інтересів та безпеки представників влади, правоохоронних органів і суддів порівняно із захистом інтересів окремих громадян; намаганням законодавця врегулювати суспільно-правові та суспільно-політичні проблеми виключно кримінально-правовими засобами; прагненням привести вітчизняне

кримінальне законодавство у відповідність до міжнародно-правових вимог, нерідко ігноруючи позитивний вітчизняний досвід і правові традиції. Із цього випливає, що національна кримінально-правова політика на законодавчому рівні її існування набуває справді неоднозначних рис, які свідчать про її багатовекторність [16, с. 35].

Але слід зазначити, що новели кримінального права України, спрямовані на її інтеграцію в Європейське співтовариство та запровадження кращого досвіду країн Західної Європи в цілому за своєю сутністю є позитивними, натомість форма, в якій здійснюється реформування, потребує суттєвого доопрацювання через порушення принципів системності та правил законодавчої техніки, а в окремих випадках – і основоположних принципів кримінального права.

Так, у зв'язку зі значним розширенням Європейського Союзу відкрилися нові перспективи для співробітництва між ним та Україною. Вони знайшли своє більш детальне закріплення 21 лютого 2005 р., коли під час Ради співробітництва ЄС – Україна, в Брюсселі був підписаний новий План дій, який засвідчив бажання нашої держави здійснити перехід від політики добросусідства до більш тісної співпраці в межах політики зближення з Європейським Союзом. Дослідженню євроінтеграційних процесів у кримінальній сфері приділяє увагу багато українських учених, проте питання адаптації кримінального законодавства України до законодавства ЄС досі залишається не вирішеним.

Наступність у кримінальному праві як удосконалення кримінального законодавства потребує обов'язкового дотримання загальних положень, які багато в чому визначають основні формалізовані положення галузевого законодавства, а сутність будь-якого галузевого законодавства багато в чому визначають обставини, які характеризують стан суспільних відносин, напрямки й динаміку їх розвитку та необхідність правового закріплення їх тенденцій, у тому числі й охорони тих, які держава вважає за необхідне охороняти. Слід урахувати, що поряд із цими важливими, але внутрішніми рисами, існують і риси, які формують зовнішні показники відповідного законодавства, що мають бути пов'язані між собою.

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що складні події суспільного реформування в Україні лишаються ще далекими від завершення, і процес подальшого вдосконалення кримінального права є об'єктивно необхідним і заслуговує на спеціальну увагу. Отже, науковці в галузі кримінального права, спираючись на досягнення кримінально-правової науки й судової практики, а також на кращий світовий досвід, мають можливість і повинні об'єднати зусилля з метою усунення зазначених недоліків, повернення КК форми чіткого, максимально лаконічного, несуперечливого та системного нормативно-правового акту з одночасним збереженням позитивних новел.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Матвеева Л. Г. Наступність права як загальнотеоретична категорія в дослідженні транзитивності права. *Наукові праці Національного*

університету «Одеська юридична академія»: зб. наук. праць / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.] ; відп. за вип. В. М. Дрьомін ; МОН України, НУ «ОЮА». Одеса : Юрид. л-ра, 2014. Т. 14. С. 234–243.

2. Бажанов М. И. К вопросу о преемственности в уголовном праве. *Проблемы законности* : респ. междувед. науч. сб. Харьков, 1995. Вып. 30. С. 114–121.

3. Баулін Ю. В. Наступність у кримінальному праві // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. : Т. 17. Кримінальне право. Харків, 2017. С. 538–539.

4. Кримінальний кодекс України: закон України від 15.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 05.06.2019).

5. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11: закон України від 17.07.1997 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 05.06.2019).

6. Європейські громадські санкції та заходи : матеріали семінарських слухань 11–12 квітня 2001 р. Міністерство юстиції України. Рада Європи. 2000.

7. Законодательство первой половины XX века / отв. ред. тома д-р юрид. наук, проф. О. И. Чистяков. *Российское законодательство X–XX веков* : в 9-ти т. : Т. 6. М. : Юрид. лит., 1988. 432 с.

8. Адміністративне деліктне законодавство: зарубіжний досвід та пропозиції реформування в Україні / авт.-упоряд. О. А. Банчук. Київ : Книги для бізнесу, 2007. 912 с.

9. Колпаков В. К. Теоретичні засади реформування адміністративно-деліктного законодавства. Проблеми систематизації законодавства України про адміністративні правопорушення. *Проблеми систематизації законодавства України про адміністративні правопорушення* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. : у 2-х ч. Сімферополь, 2006. Ч. 2. С. 30–37.

10. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ : Атіка, 2005. 332 с.

11. Фріс П. Л. Деякі зауваження щодо концепції державної політики у сфері кримінальної юстиції та забезпечення правопорядку в Україні. *Актуальні проблеми удосконалення кримінального законодавства України* : тези доповідей міжвід. наук.-практ. конференції (м. Київ, 25 травня 2007 р.) / ред. кол.: Є. М. Моїсєєв, О. М. Джужа, О. М. Костенко та ін. Київ : КНУВС, 2007. С. 190–194.

12. Хавронюк М. І. Нові види покарання: чи потрібно їх передбачати у Кримінальному кодексі України? *Альманах кримінального права* : зб. статей / відповід. ред. П. П. Андрушко, П. С. Берзін. Київ : Правова єдність, 2009. Вип. 1. С. 401–415.

13. Грудзур О. М. Кримінально-правова політика України в 2014 році, крізь призму законодавчих змін. *Політика в Україні: питання теорії та практики* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2014. С. 59–63.

14. Куц В. М. Точне визначення завдань КК України – важливий аспект національної кримінально-правової політики. *Політика в Україні: питання теорії та практики* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2014. С. 45–48.

15. Тацій В. Я., Борисов В. І., Тютюгін В. І. Законотворчість: сучасні проблеми. *Голос України*. 2010. № 168 (4918) С. 12–13.

16. Черней В. В. Сучасна кримінально-правова політика України на законодавчому рівні. *Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка)* : тези доп. V міжвуз. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 21 листоп. 2014р.) / ред. кол. : В. В. Черней, В. В. Костицький, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2014. 184 с.

Стаття надійшла до редакції 22.06.2019.

Наталья Юрьевна ЦВИРКУН,

кандидат юридических наук

(Харьковский национальный университет внутренних дел, г. Харьков)

О РОЛИ ПРЕЕМСТВЕННОСТИ В РЕФОРМИРОВАНИИ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Рассмотрены вопросы преемственности в уголовном праве как способ совершенствования уголовного законодательства, требующий обязательного соблюдения общих положений. Существующие в отечественном уголовном праве тенденции имплементации норм международного права, а также отдельных положений уголовного права стран, осуществляющих эффективное противодействие отдельным видам преступлений (в частности, хозяйственным и коррупционным), являются положительными и заслуживающими поддержки, но при этом, к сожалению, качество законопроектов, с помощью которых осуществляются такие изменения, в подавляющем большинстве случаев крайне низкая.

Ключевые слова: преемственность, реформирование, уголовное законодательство, доктрина уголовного права.

Nataliia Yu. TSVIRKUN,

PhD in Law

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

ON THE ROLE OF CONTINUITY IN REFORMING CRIMINAL LEGISLATION

The article deals with the issues of continuity in criminal law as the way to improve criminal legislation, which requires the mandatory observance of general provisions. Existing tendencies in national criminal law of implementing the norms of international law, as well as certain provisions of the criminal law of countries that effectively counteract certain types of crimes (in particular, economic, corruption), are positive and deserving the support, but at the same time, unfortunately, the quality of the bills, which assist to realize such amendments, is extremely low in the vast majority of cases.

Key words: continuity, reform, criminal legislation, doctrine of criminal law.